Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het tijdschrift, de psychoanalyse en het vreemde

Michel Thys

Het vreemde is een wezenlijke dimensie van het mens-zijn. Zowel in onze verhouding tot de ander als tot onszelf spelen elementen die ons vreemd zijn. Dat vreemde is precies de hoeksteen van élke verhouding. De psychoanalytische discipline kunnen we een 'klinische antropologie van het vreemde' noemen. Als samenwerkingsverband tussen verschillende psychoanalytische verenigingen uit verschillende landen is ook het Tijdschrift voor Psychoanalyse zelf met het vreemde vertrouwd. Het is daarom goed geplaatst om ruimte te bieden voor een psychoanalytisch multiculturalisme.

Geloof het of niet, maar het is nu al tien jaar dat de Belgische, of beter gezegd de Vlaamse, en de Nederlandse psychoanalytici en psychoanalytisch psychotherapeuten samenwerken aan een gezamenlijk wetenschappelijk tijdschrift. En deze samenwerking verloopt zonder twijfel vlotter dan de onderhandelingen over de uitdieping van de Westerschelde. Het nochtans allerminst vanzelfsprekende project '*Tijdschrift voor Psychoanalyse*' blijft, ook na al die jaren, een uitdaging – of zal ik zeggen een voedingsbodem, een bedding? – voor wat Freud het 'narcisme van de kleine verschillen' noemde. Daarbij zijn wederzijdse gevoelens van vreemdheid en vijandigheid gebaseerd op precies de kleine verschillen tussen mensen of bevolkingsgroepen, of tussen psychoanalytische verenigingen, die voor het overige op elkaar lijken. Het behoort tot de aard van dat narcisme dat deze verschillen van beide kanten groot gevonden worden. Daar mag elke Belg of Nederlander, of elk lid van deze of gene vereniging, zij het toch graag met een bescheiden blos op de wangen, dus gerust voor uitkomen, dat hij of zij dat ook vindt. Het gaat er niet om dat er géén verschillen zouden (mogen) zijn, maar dat het kleinste verschil aangegrepen wordt ter ondersteuning en verrijking van het eigen narcisme. Voorzover men dit narcisme erkent, vindt men dat van de andere groep natuurlijk nog net iets groter. Ook voor het narcisme geldt dat het ene narcisme het andere niet is. Het zoeken naar en het benadrukken van het verschil, en a fortiori van het vreemde, staan mijns inziens dus in dienst van het narcisme.

Dat zeven verschillende psychoanalytische verenigingen uit twee verschillende landen, met elk een eigen historisch parcours wat betreft het vinden van een plaats in de psychoanalytische traditie, toch een jarenlange samen-

M. Thys is psycholoog en psychoanalyticus te Antwerpen en voorzitter van de Stichting Tijdschrift voor Psychoanalyse.

werking behartigen, betekent een uitdagen of tarten van dat narcisme van de kleine verschillen: 'Die verschillen zijn helemaal niet zo belangrijk of onoverkomelijk en voorzover ze er zijn, vind ik ze best prettig (of te kiezen tussen "plezant" en "leuk").' Tegelijkertijd haalt een dergelijke nauwe samenwerking de verschillen nu juist duidelijker naar voren en fungeert ze als een voedingsbodem ervan: 'Ik wist niet dat het bij die of die ook wérkelijk zo anders (lees "erg") was als dat ik altijd al dacht.' Deze onderliggende spanning tussen identificatie en separatie, die in elke objectrelatie meespeelt, voedt de 'kleine' narcistische dynamiek die typisch is voor een samenwerkingsverband zoals dit tijdschrift. Het is de spanning tussen xenofobie en exotisme. Ook maatschappelijk zien we hoe het vreemde zeer 'in' is en zelfs voorwerp is van positieve discriminatie én tegelijkertijd beangstigender is dan ooit en tot destructieve excessen leidt. In het beste geval echter werkt de spanning tussen het eigene en het vreemde niet geestdodend maar inspirerend. Hopelijk weegt voor het tijdschrift de balans door naar het laatste.

De dimensie van het vreemde – zo moge duidelijk zijn – is allerminst vreemd aan de hele onderneming van het tijdschrift. Ze is er zelfs een (al te?) vertrouwde, alledaagse aangelegenheid en in die zin is het een voor de hand liggend thema voor dit lustrumnummer.[1] Het is geweten: de psychoanalyse is de kampioen van zowel vereniging als ontbinding, van samenscholing en verbrokkeling. Zoals de psychoanalyse, is inderdaad ook het tijdschrift een veelkoppig monster. Afkomstig uit wel zeven verschillende psychoanalytische verenigingen in ons kleine taalgebied, hebben in de voorbije tien jaren in totaal zesendertig redacteuren en bestuursleden hun hoofd gebogen over de vreemdste teksten of het gebroken over al even vreemde organisatorische perikelen. Het is niet omdat we dezelfde taal spreken, dat we daarom dezelfde woorden gebruiken en ook als we dezelfde woorden gebruiken willen we er niet altijd hetzelfde mee zeggen. Ik zou zeggen: laten we deze dimensie koesteren zonder er al te vertrouwd mee te geraken, laten we het er af en toe behoorlijk lastig mee hebben zonder haar te ontkennen.

Het gaat in de psychoanalyse niet alleen om herkennen, om anticiperen op, adapteren aan en assimileren in het bekende, maar ook om ruimte laten voor het on-bekende, het on-herkenbare. Dit spanningsveld doordrenkt – evenals de wijsgerige antropologie van het subject – de hele psychoanalyse. Daarvoor hoeven we slechts te denken aan bijvoorbeeld de begrippen 'separatie', 'aliënatie', 'identificatie', of aan de grenzen van bijvoorbeeld 'containing', 'mentaliseren' en 'interpretatie'. In bepaalde opzichten kunnen we de psychoanalyse een 'klinische antropologie van het vreemde' noemen. Het gegeven dat het freudiaanse adagium 'het onbewuste bewust maken', wat zoveel wil zeggen als het vreemde karakter ervan opheffen, klinisch aan belang lijkt in te boeten, gaat nogal eens gepaard – dat is althans mijn indruk – aan een verwaarlozing van het onbewuste als *topische* categorie,[2] als een aan de subjectiviteit inherente onophefbare 'plaats' in de ander en in

onszelf, een kern die blijft ontsnappen aan ons ijverig geïnterpreteer en ons zelfgenoegzame begrip. Als een analyticus beweert dat niets menselijks hem vreemd is, is dat een contradictie in terminis en in het beste geval een verspreking. De vreemdheid als zodanig is immers een wezenlijk kenmerk van de mens. De subjectiviteit van ieder van ons cirkelt rond een vreemde kern die precies onze singulariteit uitmaakt. Het vreemde nodigt ons in het beste geval uit tot bescheidenheid en het laat zich alleszins niet van de wijs brengen door ons weten. Toch is het dat vreemde waar de analyticus in zijn dagelijks klinisch werk op gericht is, waarbij de vraag zich opdringt: om het uit te schakelen (wat een illusie is) of om het in ere te herstellen?
Met het *Unheimliche* als rode draad, het samengaan van de vreemdheid van het vertrouwde en de vertrouwdheid van het vreemde, heeft de psychoanalytische traditie het vreemde op diverse manieren geconceptualiseerd. Reeds in zijn *Entwurf* spreekt Freud over *das Ding* als *das Fremde* in onze ervaring van de ander, datgene in de ander dat we niet in relatie kunnen brengen met onszelf en dat zich afzondert van datgene wat begrepen kan worden. Later heeft Lacan met dat *hors-signifié* zijn ding gedaan en de *extimité* eraan toegevoegd. Maar ik denk ook aan het concept O van Bion, dat staat voor de onkenbare waarheid van het subject. Winnicott heeft het over een oncommuniceerbare kern in elk van ons. En Klein geeft klinische beschrijvingen van de kinderlijke angst voor het vreemde, dat zij in verband brengt met het slechte object ...
Nu ziet het er soms naar uit dat de psychoanalyse zélf de positie inneemt of toegeschreven krijgt van dat vreemde ding, van dat onkenbare of oncommuniceerbare, van het slechte object. Is deze positie noodzakelijk en zo niet, is ze dan benijdenswaardig of verwerpelijk? Voorzover onze discipline de plaats inneemt van *das Fremde*, kunnen de anderen – althans volgens de psychoanalytische theorie zelf – er niet om heen. Dat is één ding. Maar het andere is dat daardoor tegelijkertijd de psychoanalyse op afstand gehouden wordt als een bizar obstakel, als een te vermijden en te miskennen virus, dat slechts de constructieve krachten op onze o zo wetenschappelijke harde schijf ondermijnt. Is de psychoanalyse gedoemd asielzoeker te zijn in eigen land? En hoe kan ze omgaan met het economische juk, dat niets verdraagt dat vreemd is aan de rendementslogica? Moet de psychoanalyse zich aanpassen en vreemdgaan bij maatschappelijk meer geïntegreerde psychotherapeutische benaderingen? Of moet ze trouw blijven aan zichzelf om het contact met het vreemde in de mens niet te verliezen? De vragen zijn polariserend geformuleerd maar hebben betrekking op een mogelijk – per definitie labiel – evenwicht tussen authenticiteit en integratie. Wat de antwoorden betreft, is ook de psychoanalytische goegemeente verdeeld. Cruciaal in alle denkbare antwoorden is mijns inziens dat de psychoanalyse het vreemde als notie voor het principieel niet recupereerbare andere blijft bewaken. Het singuliere laat zich niet protocolleren. De verwondering in het contact met de lijdende mens valt buiten alle (wetenschappelijke) verwachtingen.

De psychoanalyse is op minstens drie manieren betrokken op het vreemde: in haar theorie en praktijk wil ze het vreemde van het subject niet ontlopen, als praktijk is ze – laten we dat toegeven – een vreemde bedoening, en ten slotte verschijnt de psychoanalyse zelf als een vreemd schepsel voor de haar omringende wereld. Dit lustrumnummer verwelkomt in elk geval álle geïnteresseerden, van binnen en buiten de eigen rangen, om deze veelzijdige vreemdheid van de psychoanalyse in de ogen te kijken.

Maar ook intern hoeft de psychoanalyse de rangen niet te sluiten. Als het vreemde wezenlijk is aan de mens en aan het psychoanalytische denken binnen en buiten de spreekkamer, kan het ook in voorliggend tijdschrift niet ontbreken. Als breed forum van diverse psychoanalytische stromingen moet het tijdschrift de specificiteit van elk van hen overstijgen door ze allemaal aan bod te laten komen. Dit heeft tot gevolg dat geen enkele participerende vereniging zich er ten volle in herkent en dat elke vereniging er voortdurend 'de anderen' tegenkomt. Het tijdschrift kan niet naar buiten komen met de krachtige eenheid van één bepaalde psychoanalytische richting of van één aan een vereniging gebonden regionale analytische cultuur, maar des te meer kan het zich profileren als een blad met sterke bijdragen uit verschillende richtingen. Dat de samenwerking met de ander leidt tot vervlakking en resulteert in een driemaandelijkse eenheidsworst, dat zou pas erg zijn. Zorg dragen voor deze kracht van het verschil lijkt me zelfs de opdracht bij uitstek voor het *Tijdschrift voor Psychoanalyse*. Voorliggend themanummer zou een sprekende illustratie moeten vormen van dit psychoanalytische multiculturalisme.

Elias Canetti heeft eens gezegd: 'Als ik Freud was, zou ik voor mezelf op de loop gaan.' Dat is een intrigerende uitspraak. We begrijpen meteen wat hij bedoelt (ik zou van mezelf weglopen als ik, zoals Freud, al die vreemde, beangstigende dingen in mezelf zou ontdekken) en tegelijk komt de tegengestelde bewering ons minstens even waar voor: als ik Freud was, zou ik niét zo voor mezelf op de loop gaan (want dan kan ik er, zoals Freud, tegen om al dat vreemds onder ogen te zien). Nu, precies in het samengaan van beide gevallen wás Canetti wellicht Freud, of zijn we allemaal Freud. Als psychoanalytici en psychoanalytisch psychotherapeuten worden we verondersteld niet op de loop te gaan voor het vreemde en bijgevolg de dingen waarvoor mensen verondersteld worden op de loop te gaan toch onder ogen te zien, maar precies daardoor – door die dingen onder ogen te zien – zijn wij het best geplaatst om juist wél weg te lopen. Men hoeft geen psychoanalyticus te zijn om voor zichzelf op de loop te gaan, maar het kan wel helpen.

Noten

1. Het thema van het vreemde sluit aan bij drie vroegere themanummers die voortvloeiden uit door het *Tijdschrift voor Psychoanalyse* georganiseerde symposia: 'discretie' (jaargang 3, nummer 1), 'distantie' (jaargang 5, nummer 1) en 'wat wil de psychoanalyse niet weten?' (jaargang 7, nummer 3).

2. Het betreft hier het onderscheid tussen het *topisch* onbewuste als substantief en het *descriptief* onbewuste als adjectief.